

قالیهای ایرانی در نگاه تاریخ

PERSIAN CARPETS IN THE LINE OF HISTORY

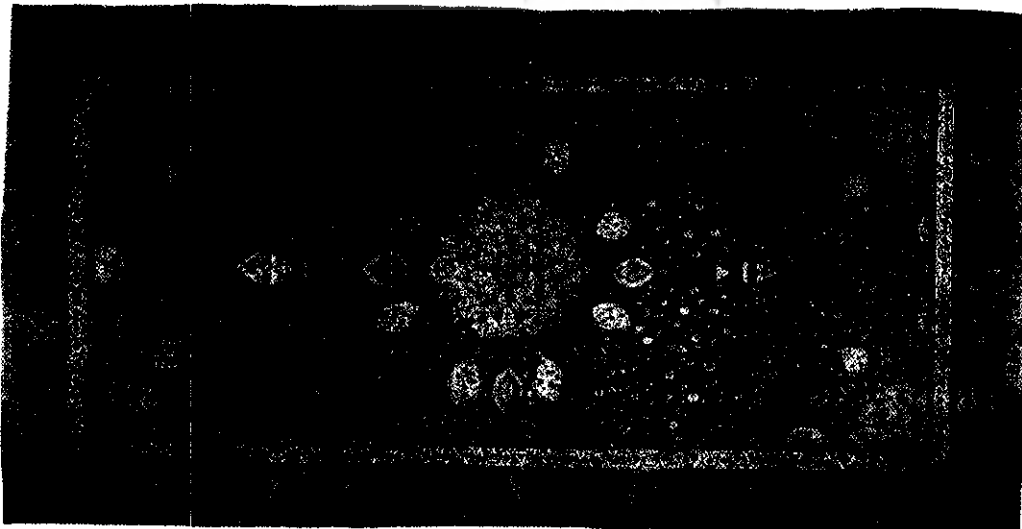
اسلامی مربوط به قرن یازدهم. م / پنجم ه. ق باقی مانده است اما احتمالاً قدیمی ترین نوع شناخته شده طرح قالی بر روی کاشی، در حمام سلطنتی امویان در قرن هشتم. م / دوم ه. ق در خربت المفجر al - Mafgr Khirbat در فلسطین به تصویر کشیده شده است. حمایت درباری به عنوان عنصر مهمی در گسترش و تحول قالی بافی، با توجه به کمک و مساعدت هنرمند درباری در طراحی طرح های قالی مورد توجه است. اما تولیدات کارگاه سلطنتی تنها یک بخش از تولیدات را در برمی گرفت. در ارتباطات شهری در سراسر دنیای اسلامی تولیدات تخت و پرزدار در خانه ها و کارگاههای کوچک تولید می شدند که طراح و بافنده آن عموماً یک شخص بود و محصول یا برای استفاده شخصی یا فروش در بازارهای محلی به عنوان پوشش کف زمین، پارچه های پوشاننده اثاثیه و پرده ها، کیسه های مخصوص انبار کردن، زین چهارپایان و پارچه های مخصوص سواری و غیره مورد استفاده قرار می گرفت. در خانه یا قبایل چادر نشین بافندگان معمولاً زنان بودند. اما در کارگاهها، که نظم و اصول در یافتن مدنظر بود مردان غالباً استخدام می شدند. جایگاه اجتماعی بافندگان

قالیهای جهان اسلام همیشه توجه بسیاری از مشاهده کنندگان اروپایی را به خود اختصاص داده است. نقاشان غربی همیشه به دلیل نقش مایه ها و طیف رنگهای به کار رفته در فرشها جذب آنها شده اند. برای رطاحان امروزی نیز، طرحهای قالی بر طرف کننده بسیاری از مشکلات طراحی معاصر است. در قرن شانزدهم میلادی / دهم ه. ق در اروپا فرشهای ترکی نفوق و ارجحیت داشت. اما با تصرف سرزمینهای مسیحی بیزانس و یونان کلاسیک توسط عثمانی ها، قالی ایرانی برتری یافت و مورد توجه قرار گرفت.

بر طبق دستاوردهای باستان شناسان، قالی نفیس بافته شده پازیریک که در سال ۱۹۴۹ م / ۱۳۶۹. ق کشف شد و قطعات کوچکی که از نواحی مختلفی در طول جاده ابریشم به دست آمد این موضوع را ثابت می کند که قالی بافی به طور کامل در آسیای مرکزی قرنهای بسیاری قبل از دوران اسلامی بنا نهاده شده بود. منجمان اولیه عربی گزارش می دهند که قالی عالی و نفیسی از قصرهای ساسانی به وسیله مسلمانان اولیه به دست آمد که متأسفانه چیزی از آن باقی نمانده و همچنین از ۲۲/۰۰۰ هزار قالی که توسط ارتش بیزانس در سال ۹۱۷ م / ۳۰۵ ه. ق در قصر عباسیون در بغداد مشاهده شده چیزی به دست نیامده است. قطعات قالی از دوران

دکتر
مهناز شایسته فر

۱- قالی اردبیل، قطعه کوچکی در یک سمت قرش در برگیرنده اطلاعات مربوط به سازنده و سال یافت آن است. مقصود کاشانی در سال ۲۰-۱۵۳۹ م / ۵۹۳۶. ق.

Output of the court workshops was not confined to the Medallion composition of the Ardabil carpet, even if the designs continued to be based on the decorative repertoire of manuscript illumination. Structural analyses of these court carpets show that no design was exclusive to any one workshop, as a number of pieces, while sharing common technical features, have markedly different patterns. Political turmoil throughout Iran in the late seventh and early eighth centuries resulted in the withdrawal of court patronage, and it was only with the Qajar dynasty (1789-1925) that the manufacture of large, costly court carpets was revived. While these pieces have a peculiar charm of their own, as their continued production suggests many observers think that the real achievements in nineteenth and twentieth century Islamic carpet designs are to be found in the work classified as village and tribal products.

اگرچه بالاتر از رنگرز و ریسنده بود، اما در مقایسه با دیگر افسار پایین بود.

در گذشته، هنرمند دربار اغلب توسط شعر و ادبیات دورانن الهام بخشیده می شد و همین شخص هنرمند بود که طرح ها و نقوش را بر قالیهای درباری معین و مشخص می کرد. همان طور که در مورد بافندگان محلی این گونه به نظر می رسد که به موقع این طرح مرکزی مختص به پایتخت را اقتباس کرده و مورد استفاده قرار می دادند. اما در این ضمن ما شاهد طرحها و نقوش قبیله ای و ایلیاتی بر قالیها بودیم و به سخن دیگر می توان منشأ قبیله ای و فرهنگی مجزایی را برای هر یک از نقوش منفرد مورد جستجو قرار داد. در آن زمان این وضعیت منجر به ایجاد تفاسیر فلسفی در مورد مفاهیم نقوش اصلی و مهم گردید.

نقاشیهای نسخ خطی ایرانی قرون میانه، ارائه دهنده منبع اولیه اطلاعات جهت طرحهای قالی های اولیه ایرانی است. در مینیاتورهای نسخه خطی خواجوی کرمانی (۱۳۹۶ م. / ۱۷۹۹ ه. ق) موجود در کتابخانه بریتانیا، کف پوششها دارای جزئیات رنگی و حاشیه های کوفی ساده و زمینه های طراحی تکراری مربع ها و شش ضلعی ها در برگزیده ستاره ها و نیلوفرهای ساده شده هستند. که به طور مشابه در طرح قالی قدیمی آنا تولی قابل توجه است.

اما در اواخر قرن پانزدهم م. / نهم ه. ق هر دو حاشیه و زمینه با طرحهای منحنی تر به تصویر کشیده شده است. همانند آنچه در تمام تزیینات سطوح دوران تیموری از مجلدسازی تا فلزکاری، از کاشی های سرامیک تا تذهیب نسخ خطی قابل دسترسی است. این سبک ظریف و زیبای تزیینی که به وسیله هنرمندان دربار تیموریان توسعه یافت با پیچک های اسلیمی عالی و کنترل شده که همه برگها و عناصر گلدار و گیاهی چون نیلوفرها و شقایق ها را در بر می گرفت و با ظاهر فریب دهنده عمق که توسط سطوح گوناگون اسلیمی و استفاده از طیف های رنگی عمیق تر در زمینه به وجود می آمد، همراه گردید که البته این سبک به صورت مؤثر در دنیای قالیهای ایرانی برای قرنهای باقی ماند.

درگیر بودن هنرمند درباری در طرح قالی و پارچه همچنان ادامه پیدا کرد و این همکاری و نوآوری در سرتاسر قرن شانزدهم م. / دهم ه. ق گسترش و توسعه یافت. لذا، کارگاههای فرش درباری توسط شاه طهماسب (۱۵۲۴ - ۱۵۷۶ م. / ۹۸۴ - ۹۳۱ ه. ق) دومین پادشاه صفوی، در مراکز چون تبریز، اصفهان، کرمان، یزد و کاشان تاسیس گردید و هنرمندان بافنده فرش بر روی نقوشی که به وسیله هنرمندان طراح و نقاش کارگاه سلطنتی تهیه می گردید، کار می کردند. بنابراین بافندگان تهیه و برگردان نقوش را بر عهده داشتند. در برخی نمونه های بافته شده قالی این ترتیب و نوع چیدن نقوش منجر به ایجاد طرحهای زیبا و قابل توجهی می شد که ایجاد ترکیبی متوازن و متناسب در یک قالی از نتایج آن به شمار می رفت. بهترین و قابل توجه ترین طرح قالی در یک جفت از قالیهای اردبیل موع ۴۰ - ۱۵۳۹ م. / ۴۷ - ۹۴۶ ه. ق در موزه ویکتوریا و آلبرت لندن (تصویر ۱) و موزه

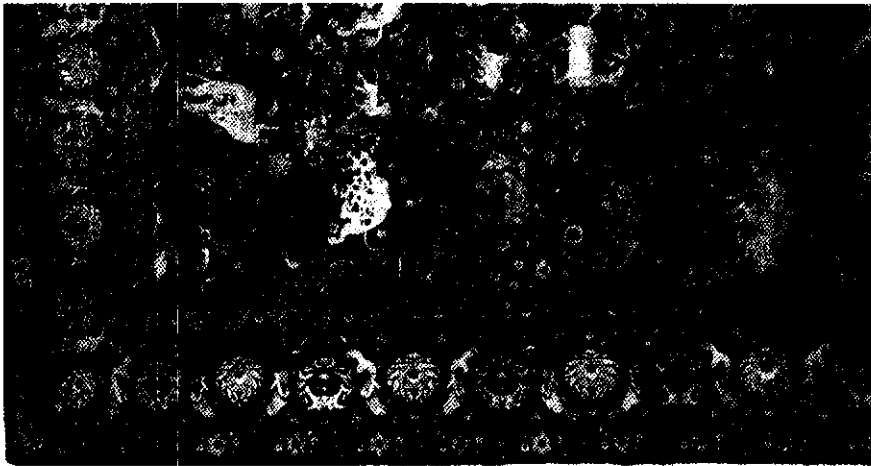

۲- قالی با طرح باغ، اواخر قرن هفدهم یا هجدهم م. / یازدهم یا دوازدهم ه. ق. ساختار آن اشاره به محل تولید آن یعنی کرمان دارد. کتانهای آبیاری و باغچه های گل به طور وضوح نشان داده شده است.

پول گتی Paul Getty در مالیبو آمریکا، دیده می شود.

با توجه به این که طرحها بر مبنای مجموعه تزیینی تذهیب نسخ خطی ادامه می یافت، تولید کارگاههای درباری به ترکیب ترنج دار قالی اردبیل محدود نمی شد. به عنوان مثال عنصر اصلی طرح قالیهای هراتی، شامل حلقوی های اسلیمی ظریف و باشکوهی است که به صورتی موقر در عرض زمینه تیره در جریان است. در حالی که طرحهای قالیهای پلوز خاصیت دوعیدی تزیین ویژه تذهیب را در کنار استفاده از تارهای فلزی نقره و طلا و نقش نور بر نخ ابریشمی را با غلبه تغییرات رنگی ناگهانی مورد استفاده قرار می دهد. همچنین ترکیبات مصور که سواران اسب صفویه را در تعقیب حیوانات وحشی در پهنای زمینه اصلی به تصویر می کشند همچنین وجود دارند که البته این قالیها به قالیهای شکار معروف هستند. قالیهای دیگر که نمایشگر حیواناتند

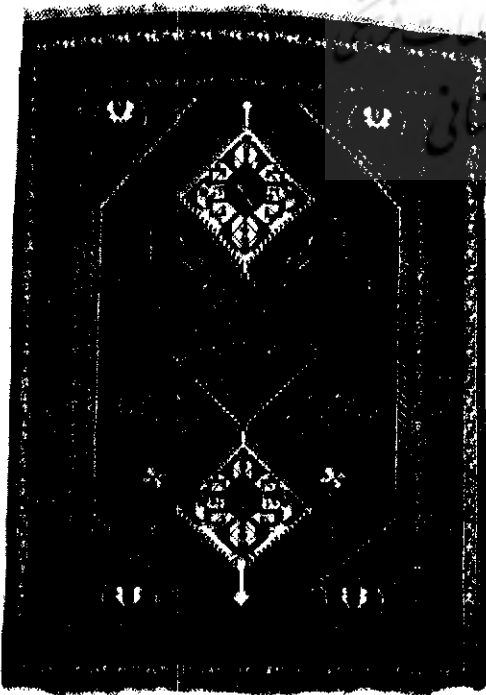
● در گذشته ، هنرمند دربار اغلب توسط شعر و ادبیات دوراننش الهام بخشیده می شد و همین شخص هنرمند بود که طرح ها و نقوش را در قالیهای درباری معین و مشخص می کرد.

۳- جزئیاتی از یک قالی ابریشمی ایرانی با طرح حیوان که از نیمه دوم قرن شانزدهم م. / دهم ه. ق قالی تاریخ گذاری است.

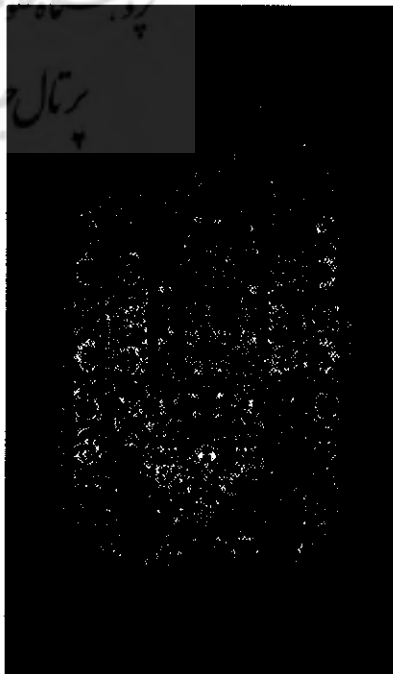
در حرکتیهای قوسی شکل معین در پهنای زمینه ساقه مرکزی را تشکیل می دهند (تصویر ۶) تنوع در طراحی قالی به نظرمی رسد که پایانی نداشته باشد. تجزیه و تحلیل ساختاری این قالیهای درباری نشان می دهد که هیچ طرحی مختص و ویژه هیچ کارگاه هنری نیست. البته شماری از قطعات و تخته قالی ها، در حالی که دارای خصوصیات تکنیکی مشابهند، دربرگیرنده الگوها و طرحهایی هستند که تفاوت مشخصی دارند. همچنین قالیهای هستند که دقیقاً از نظر طرح و نقش مایه مشابه هستند، ولی نمایشگر هیچ گونه شباهتی در ساختار تار و پود و درجه کارگیری پنبه ، پشم و ابریشم نیستند، اگرچه بیشترین ویژگی یعنی گره نامتقارن که به سمت چپ گشوده می شود، چه از جنس پشم یا ابریشم

به قالیهای حیوانی معروفند (تصویر ۲) که در آنها جانوران افسانه ای و واقعی در روی زمینه اصلی در حال جست و خیز، و یا جنگیدن هستند یا قالیهایی که دارای جزئیات فراوان با ترنج های دوتایی یا جفتی و مجموعه ای از ترنج های جناغی که دربرگیرنده بیکره های انسانی همراه با فرمهای پراکنده حیوانی است. طرحهای دیگر بر نقش مایه های گیاهی تأکید می کند، همچون قالیهای باغ نمای معروف که در آنها طرح کامل باغ ایرانی تشکیل دهنده ترکیبی قالی است (تصویر ۲) یا گروه گلدانی با شبکه کوچکتر از حد معمولش که دربرگیرنده گروه زیادی از گلهای ساده شده است که همراه با خصوصیت طرح برگ داسی شکل (منگال) در کنار فرمهای برگی منحنی شکل و پهن

۳- قالیچه قشقایی از غرب ایران ، اواخر قرن نوزدهم م. / سیزدهم ه. ق.

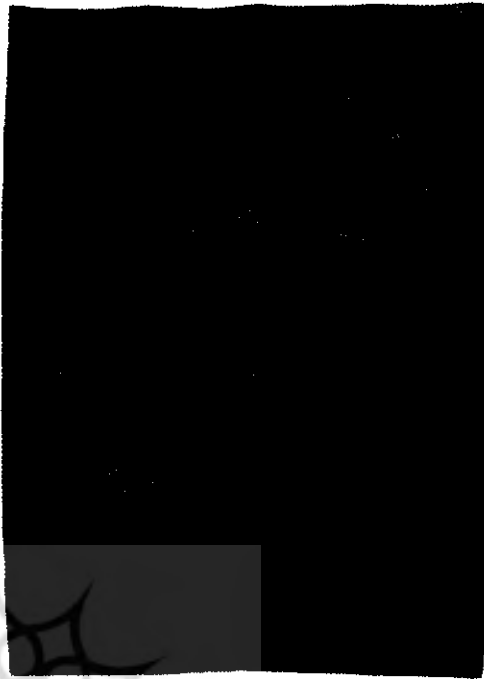
۵- کلیم ابریشمی ایرانی قرن هفدهم م. / یازدهم ه. ق این کلیم می بایستی یکی از چهار قالی باشد که برای دربار لیبستانی به کارگاه قالیبافی کاشان در سال ۱۶۰۱-۲ م. ۱۶۰۱-۱۷ سفارش داده شد که به جای ترنج مرکزی ، نشان خاندان سلطنتی Vasa نقش بسته است.

Persian Carpets in the line of History
The carpets of the Islamic world have always possessed a great fascination for the European observer. Western scholars were attracted by the exciting interaction of motif and colour. In the sixteenth century Europe the Turkish carpet was paramount, but three centuries later the persian carpet became fashionable. Archaeological finds, such as the finely woven pazyryk carpet discovered in 1949 and the small fragments from various sites along the silk Road, prove that carpet weaving was firmly established in Central Asia many centuries before the Islamic era. Medieval persian manuscript painting is presently the primary source of information for the designs of early persian carpets. The involvement of the court artist in carpet and textile design continued and increased throughout the sixteenth century. The court carpet workshops established by shah Tahmasp (1524-76) of the safavid dynasty in such centres as Tabriz, Isfahan, Kirman, Yazd and Kashan. The

قصد تحت پوشش درآوردن ترکیبی که در آن رنگ تترزل یافته است قابل مشاهده است.

در حالی که این تخته قالی ها دارای جذابیت مختص به خود هستند، همان طور که تولید ادامه دار آنها بر این مطلب صحت می گذارد، بسیاری از صاحب نظران بر این عقیده اند که دستاوردهای واقعی در طرحهای قالیهای اسلامی در قرون نوزدهم و بیستم. م / سیزدهم و چهاردهم ه. ق قابل دستیابی در کارهای طبقه بندی شده ای همچون تولیدات قبیله ای و روستایی است. تفاوت تولیدات دریاری با این گونه محصولات، مشخص و بارز است. در حالی که در این گونه قالیها وابستگی های قابل مشاهده ای از نظرنوع ترکیب با مجموعه طرحهای تزئینی قالیهای قدیمی که دارای ترنج هستند وجود دارد، اما در ارائه طرح، نوع نقش مایه و ترکیبات رنگی از تنوع های بسیاری به نوبه خود برخوردار هستند. به عنوان مثال، قالی بلوچی دارای ترتیب رنگی قهوه ای تیره، قرمزها و آبی هایی است که بصورتی هماهنگ در مجموعه ای از ردیف های باریک که با نقش مایه های کوچک پر شده اند، قرار گرفته اند، اما بافته های قشقای (تصویر ۴) دربرگیرنده طرحهای پیچیده قوی و پراثری است که در رنگهای روان و شاد (پر جوش و خروش) ارائه شده اند. بنابراین بررسی و مطالعه طرحهای قالی قبایل و روستاها در عصر حاضر از یک طرف و بها دادن و پشتیبانی مالی و معنوی از این هنر باستانی و در حال حاضر بومی کشور از طرف مسؤولان امر می تواند در گسترش، رشد و تعالی کیفی آن موثر واقع شود.

۶- قالیچه با طرح گلدان، اواخر قرن هفدهم. م. یازدهم ه. ق دارای نقش مایه های گیاهی زمینه وحاشیه است.

را داراست. در واقع، برخی از این ترکیبات بافته هایی تخت را که مرغوبیت خارق العاده ای داشت تولید می کردند، که احتمالاً بر روی کاناپه ها مورد استفاده قرار می گرفت.

یک گلیم ابریشمی مرغوب (تصویر ۵) مربوط به اوایل قرن هفدهم. م. یازدهم ه. ق که ترکیبی است از کت های سلطنتی سربازان لهستانی و اکنون در موزه رزیدنز Residenz در مونیخ Munich نگهداری می شود. دقیقاً از طرح قالی لهستانی قدیمی پیروی می کند. در حالی که دیگری یعنی گلیم ابریشمی فینکدور Figdor در مجموعه تیسن بورنمیزا Thyssen Bornemisza در لاگانو Lugano دارای ویژگی ترکیب ترنج جفتی است.

اغتشاش و نابسامانی سیاسی در سرتاسر ایران در اواخر قرن هفدهم. م. یازدهم ه. ق و اوایل قرن هیجدهم. م. نوزدهم ه. ق منجر به کاهش حمایت و پشتیبانی هنری دربار گردید و با روی کار آمدن سلسله قاجار (۱۷۸۹-۱۹۲۵. م. ۱۳۴۴-۱۲۰۴ ه. ق) تولید قالیهای بزرگ و گران قیمت دوباره احیاء گردید. بافندگان و طراحان قاجاری از قالیهای قدیمی مربوط به دوران صفویان به منظور الهام و ایده استفاده می کردند. اما ترکیبات، نقش مایه ها و رنگها را مطابق سلیقه هنری دوران خود به جهت استفاده داخلی یا خارجی انتخاب می کردند.

با از بین رفتن مشکل استفاده از رنگهای شیمیایی وارداتی در نیمه دوم قرن نوزدهم. م. سیزدهم ه. ق قالیهای این دوره از شهرهایی چون تهران، کاشان، اصفهان و کرمان از اساتید تکنیکی بالایی در تولید برخوردار هستند. اما کاهش مشخصی در وضوح و حرکت وجود دارد و حجم زیادی از جزئیات پیچیده به

مراجع:

- 1- Arts Council of Great Britain, Hayward Gallery, eds D.King and D.Sylvester, The Eastern Carpet in the Western World from the Fifteenth to the Seventeenth Century, London, 1983.
- 2- Arts Council of Great Britain, Hayward Gallery, ed. D.Sylvester, Islamic Carpets from the Collection of Joseph V.McMullan, London, 1972.
- 3- Beattie, M.H., Carpets of Central Persia, London, 1676.
- 4- Cammann, S., The systematic study of oriental rugs: techniques & patterns. Journal of American Oriental studies, no. XCV, 1975, PP.248-60.
- 5- Edwards, A.C., The Persian Carpet, London, 1953, Reprinted 1975.
- 6- Ellis, C.G., Seven Hundred Years of Oriental Carpets, trans. M.H.Beattie, London, 1976.
- 7- Ettinghausen, R. et al., Prayer Rugs, Washington, DC, 1974.
- 8- Hali, International Magazine of Fine Carpets & Textiles, London.
- 9- Housego, J., Tribal Rugs: an Introduction to the Weavings of the Tribes of Iran, London, 1978.